

ПСИХОЛОГІЗМ ПРОЗИ ТОНІ МОРРИСОН: ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПИСЬМА

Творчість афро-американської письменниці Тоні Моррісон (1931) оцінюють як окрему епоху в історії літератури чорношкірих американців та національної американської літератури в цілому [1, 484]. Мисткиню визнають сучасним американським класиком [29]. Свідченням цьому, зокрема, є той факт, що 1993 року за роман «Улюблена» («Beloved», 1987) вона першою з афро-американських письменниць удостоєна Нобелівської премії в галузі літератури. Прикметним є формулювання стосовно виокремлення заслуг авторки: відродження афро-американського фольклору й міфології та записів усної народної творчості з метою їх збереження [18, 59].

Тоні Моррісон – письменниця з яскравим індивідуальним стилем, який впізнається в кожному її романі. Важливу нішу як в афро-американській, так і в світовій літературі займають такі її прозові полотна: «Найблакитніші очі» («The Bluest Eye», 1970), «Сула» («Sula», 1973), «Смоляне опудалко» («Tar Baby», 1981), «Улюблена» («Beloved», 1987), «Джаз» («Jazz», 1992), «Пай» («Paradise», 1999), «Любов» («Love», 2003), «Милосердя» («A Mercy», 2008), «Дім» («Home», 2012). Усі вони багаті на психологічні способи художнього освоєння реальності та позначені жанровими характеристиками соціально-психологічної прози. Об'єктом художнього аналізу в названих творах слугують важливі соціальні проблеми дійсності: політична діяльність правління США та інших країн, життя білих та чорношкірих американців різних соціальних прошарків, національно-визвольні рухи, емоційний стан соціуму в довоєнний та післявоєнний періоди. Вагому роль у прозі письменниці відіграють складність і жертвність життєвого вибору героїв у межових ситуаціях. Це творить підґрунтя психологічного наповнення текстових структур [31, 145]. Так, письменниця визначає грані реалістичного життя, осмислюючи життєві явища чи процеси, людські характери та їхні взаємозв'язки, які визначають проблематику її прозових полотен [3, 16].

Психологізм прози Тоні Моррісон є одним з найважливіших художніх якостей, які визначають її естетичну своєрідність. Російський літературознавець А. Б. Єсін визначає його як повне, детальне і глибоке зображення почуттів, думок і переживань літературних персонажів за допомогою специфічних засобів художньої літератури [3, 13]. Біло-

кчемність людини. Тож горіхове лущиння символізує і пустоту матеріального споживацького світу, і можливості творця наповнити його новим змістом (втільено в мініатюрному музичному подарунку) за допомогою Творця.

Кульмінації, що водночас є розв'язками новел, мають перехресну організацію. Зневіра хлопчика – ініціація, злиття сина і батька в єдиній справі – відродження спільності світів, смерть творця – втрата ілюзії життя, зашлонує вікна – консолідація нації за збереження етногенетичної пам'яті.

Отже, Ірина Винницька у збірці «Горіхове лущиння» презентувала розмаїття світів (дитячого й дорослого, споживацького і творчого, теоретичного і практичного, духовного й матеріального, внутрішнього і зовнішнього, національного та шовіністичного; вікових і соціальних аспектів), які впливають на індивіда, співіснування котрих викликає дисонанс або звучить в унісон із еством людини. Проаналізувавши новели письменниці, можна виокремити риси її ідіостилю. Так, вона часто вдається до прийому контрасту, аби розкрити внутрішній світ персонажа, порушити актуальні позачасові проблеми, організувати текст. Варто зауважити, що письменниця використовує певні фольклорні елементи, долучаючи паралелізм, надаючи нового трактування народній образності.

Авторка залучає образи-символи, які мають асоціативну семантику. Зображуючи епізоди з буття родини чи окремої людини, вона, здебільшого за допомогою діалогів, утворює відповідне просторове і часове тло, котре набуває головної ролі в останніх текстах збірки, акцентує події національної історії. Тобто крізь призму колізій життя особного індивіда, Ірина Винницька розкриває перипетії країни. Обираючи розмови як основу викладу, письменниця забезпечує емоційну тональність і динамізм розповіді.

Звідси, мала проза Ірини Винницької постає унікальним явищем в історії української літератури, яке потребує комплексного дослідження, зваженої інтерпретації, відповідного і гідного поцінування.

1. Винницька І. Горіхове лущиння. Новели й нариси / Ірина Винницька. – Мельбурн : Українська громада Вікторії, Бистриця, 1948. – 23 с.
2. Винницька Ірина // Енциклопедія Українознавства : Словникова частина / За ред. Володимира Кубійовича. – Репринтне відтворення видання 1955–1984 років. – К. : Глобус, 1993. – Т. 1. – С. 248.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – (Енциклопедія ерудита)

руська дослідниця художнього психологізму О. Б. Золотухіна дає йому таке визначення: це художньо-образна, зображувально-виражальна реконструкція і актуалізація внутрішнього життя людини, які обумовлені ціннісною орієнтацією автора, його уявленнями про особистість та комунікативною стратегією [4, 14]. Психологізм творчості Тоні Моррісон розкривається у процесі психологічного аналізу її літературних творів, зокрема, особливостей тематики, проблематики та пафосу [3, 10]. Як «естетичний критерій» [3, 7], психологізм дозволяє відслідковувати психічні процеси виникнення думок персонажів, а також вивчати людське життя, розгадувати характери і їхні види прояву.

Письмо Тоні Моррісон характеризується морально-психологічними рисами. Психологічне зображення внутрішнього світу її героїв є модусом існування та засобом експлікації широкого спектру соціально-важливих тем [8, 149]. У її романах відображені типові соціально-психологічні проблеми, з якими стикнулися чорношкірі жителі Америки на різних історичних етапах. Провідними темами, які є яскравими індикаторами психологізму творчості письменниці, слугують теми расизму та чорного націоналізму, гендерної та соціальної нерівності, пошуку власної та національної ідентичності. Головні герої романів Тоні Моррісон втратили духовну і фізичну цілісність та опинилися в маргінальному становищі відносно один одного, суспільства та власної особистості. Реконструкція цілісності особистості афро-американців після тривалої їх дегуманізації є наскрізною проблематикою, порушеною у романах авторки.

Тоні Моррісон чітко обирає свою позицію у постколоніальному дискурсі щодо афро-американської традиції, привласнюючи собі окреме місце за видуманою історією або в самій історії. Романна творчість другої половини ХХ ст. загалом, та письмо Тоні Моррісон зокрема, позначені постмодерністською поетикою. На сучасному етапі літературного розвитку постколоніальний дискурс знаходить своє відображення у напрямку постмодернізму, який передбачає не імітацію життєвих явищ і процесів, а їхнє естетичне переосмислення у нових формах буття навколо централізації власного «Я» [24, 232]. Постколоніальному наративу Тоні Моррісон властива проблематика дискримінації колонізованих соціальних груп домінуючим континентальним населенням «третього світу» [24, 231].

Російська дослідниця творчості Тоні Моррісон О. Каркавіна виділяє наступні ознаки її постмодерних текстів: а) плюралізм культурних мов, моделей, стилів, які використовуються як рівноправні; б) інтертекстуальність, опора на всю історію людської культури в її переосмисленні; в) явище авторської маски, «смерті автора»; г) принципова асистема-

тичність, незавершеність, відкритість конструкції; г) принцип читацької співтворчості, створення нового типу читача; д) метамовна гра, гра в текст, гра з текстом, гра з читачем, гра з надтекстом, театралізація тексту; е) дво- або багаторівнева організація тексту, розрахована на елітарного та масового читача одночасно, використання жанрових кодів як масової, так і елітарної літератури, наукового дослідження і т. д.; поєднання розваги та зверхерудованості; є) орієнтація на множинність інтерпретацій тексту [5, 8]. Романна творчість авторки позначена новаторством жанру. Основним знаряддям художнього опанування дійсності у її прозі є жанр усного наративу, який дає можливість письменниці поєднувати непоєднане: минуле з сучасністю, реальне та ірреальне, свідоме та підсвідоме, а також включати реципієнта у процес еволюції сюжету. Її великі прозові полотна є «усно-письмовим інтерфейсом афро-американської культури» та представляють усвідомлення складної природи історичного досвіду чорношкірих американців, який увібрив у себе подвійні стандарти (білий / чорний, усний / письмовий) [13, 3]. Письменниця переналаштовувала укорінені у письменстві жанри методами комбінації, інверсії, зміни функції заради переосмислення універсальних проявів історичних форм афро-американського досвіду у соціальній, моральній, релігійній, політичній та естетичній сферах.

Психологізації наративу Тоні Моррісон сприяє фігура автора-наратора, який об'єктивно змальовує доволишній світ і людей, характери яких розвиваються в розвитку сюжету твору. Наратив ведеться здебільшого від третьої особи, то ж він а) орієнтований на оповідь автора про думки і почуття героя, що дозволяє йому вводити реципієнта до внутрішнього світу останнього і демонструвати його глибину; б) дає можливість для включення в твір найрізноманітніших форм психологічного зображення (внутрішні монологи, публічні сповіді, відрізки зі щоденників, листи, сни, видіння, тощо), що робить твір глибоким та всеохоплюючим; в) вільно співвідноситься з художнім часом, дозволяє довго зупинятися на аналізі скорочених психологічних станів і коротко інформувати про довготривалі події, що дає можливість перенести акценти з деталей подій на деталі почуттів; г) дає можливість психологічно зобразити багатьох героїв [3, 25-26]. При первинному читанні романів Тоні Моррісон реципієнт стежить переважно за внутрішньою логікою розгортання подій. Щоб зрозуміти сутність розкритих у ньому характерів та їхніх психічних станів, необхідно повторно прочитати твір [2, 127].

Всезнаючий автор-наратор романів Тоні Моррісон відкриває окремі факти, про які відомо тільки йому (наприклад, три спроби пошуку своєї матері Джо Трейсом, одним з головних героїв роману «Джаз»). «Для

автора немає таємниць в душі героя – він знає про нього все, може прослідкувати детально внутрішні процеси, пояснити причинно-наслідковий зв'язок між враженнями, думками, переживаннями», – стверджує А. Б. Єсін [3, 25]. Але оповідачеві Тоні Моррісон властиво й помилятися у своїх припущеннях (наприклад, щодо примирення подружжя Джо та Вайлет після зради чоловіка). Він приймає позицію то дійової особи, включеної в текст (internalnarrator), то зовнішнього спостерігача (externalnarrator), що дестабілізує сприйняття тексту реципієнтом [19, 74]. Через фактори відмінності, закодовані у текстах, змінююся і способи їх інтерпретації в процесі аналізу [11, 326].

Текст-розповідь (усний наратив), як революційна модель написання романів Тоні Моррісон, започатковує та розвиває усвідомлення культурної ідентичності особи. Цей жанр є новим підходом до висвітлення тем, притаманних афро-американським письменникам, зокрема, упереджене ставлення до «іншого» через зовнішні відмінності чи нижчий соціальний статус. Так, сприйняття читачем «іншого» впливає на те, як він сприйматиме текст. Адже його ідейно-моральна позиція формується внаслідок активної взаємодії з різними точками світогляду, з іншими «правдами» про світ [3, 18]. Це сповнює читача почуттям реальності. Він інтерпретує текст відповідно до свого життєвого досвіду та своєї підсвідомості, яка і є, власне, реципієнтом [20, 22]. Розуміння «інакшості» допомагає пояснити, чому ідентичності часто характеризуються поляризацією і дискурсивним маркуванням включення і виключення в опозиційних класифікаційних системах: «інсайдерів» та «аутсайдерів», «нас» та «їх», чоловіків та жінок, чорних та білих, «нормальних» та «девіантних» [22, 20].

Романи Тоні Моррісон характеризуються подібністю до джазового музичного стилю на інтонаційно-звуковому (ритм, мотив, інтонація, наголос) та лексико-синтаксичному рівнях (повтори, техніка «поклику-відповіді», відсутність розділових знаків у потрібних місцях, графічні засоби). У згадуваному вище романі, власне, такі літературні засоби, зокрема техніка «потоків свідомості», є ключовими у створенні образу міста з його хаотичністю та непередбачуваністю.

Текст мовою оригіналу:

«And the City, in its own way, gets down for you, cooperates, smoothing its sidewalks, correcting its curbstones, offering you melons and green apples on the corner [...]. The City is smart at this: smelling and good and looking raunchy; sending secret messages disguised as public signs: this way, open here, danger to let colored only single men on sale woman wanted private room stop dog on premises absolutely no money down fresh chicken free

delivery fast. And good at opening locks, dimming stairways. Covering your moans with its own» [25, 63-64].

Текст мовою мети:

«І Місто, свого роду, спускається до вас, співпрацює, розгладжуючи свої тротуари, виправляючи свої бордюри, пропонуючи вам на розі дини та зелені яблука [...]. У цьому Місто кмітливе: запахне і хороше і ласе на вигляд; посилає секретні повідомлення, замасковані під громадські знаки: сюди, тут відчинено, небезпека пускати кольорових тільки самотні чоловіки на продаж жінка потрібна окрема кімната стоп пес на території абсолютно немає грошей внизу свіжа курятина безкоштовна доставка швидко. Справне у відмиканні замків, затемненні сходів. Перекриванні твоїх стогонів своїми» (переклад – наш).

Тоні Моррісон персоніфікує місто за допомогою графічних засобів, зокрема написання його з великої літери (City), та художніх засобів, вказуючи на види його діяльності. Авторка зображує Місто як могутню, небезпечну істоту, яка манить та «співпрацює», тим самим затягуючи в пастку тих, хто блукає у пошуках свого місця у світі. Одурманивши героїв ілюзіями кращого життя, воно безповоротно спотворює їхню свідомість та рушить їхні долі. В результаті, протагоністи Джо та Вайлет назавжди втрачають свою духовність: Джо зраджує дружині, а та у відповідь вбиває його коханку.

Мова у творах Тоні Моррісон тяжіє більше до усного мовлення, ніж до письмового. На це вказує відхилення від стандартів літературної норми: редуковані форми (didn't, you'd), слова широкої семантики (mess, stuff), дієслів з постпозитивами (fellfor, foundout), слів-паразитів (типу well), інтенсифікаторів (pretty, absolutely, awfully). Вони надають текстам певної конфліктності та енергійності, характерної для джазової імпровізації [5, 14]. Імпровізаційний спосіб текстотворення Тоні Моррісон відображає музичність афро-американської спільноти, яка є їхньою національною рисою. Авторка створює паралель між звучанням літературного тексту та джазовою музикою, що робить її романи емоційно-насиченими. Таким чином, наративна техніка письма представляє кожен прозовий твір письменниці, роман «Джаз» зокрема, книгою, що говорить афро-американським голосом [19, 74]. Голос її промовистих текстів є продуктом пам'яті цілого покоління чорношкірих американців («generational memory»), що творить афро-американську літературну традицію [14, 55].

Мисткиня пише про досвід чорношкірих американців з метою зображення зтяжлого психологічного та соціального ефекту рабства. Романи Тоні Моррісон дають змогу читачеві відчути себе об'єктом тоді, коли

він усвідомлює, що афро-американський текст ніби спостерігає за ним, щоразу зазначаючи щось про нього. Така техніка монтажу письменниці пробуджує цікавість у читача. Вона фокусує увагу на нелюдській поведінці, репресіях. Це – «невимовність» текстів Тоні Моррісон, коли авторка намагається висловити переживання своїх героїнь як такі, які неможливо описати словами [26, 126]. В її романах кожен герой оповідає власну історію. Їхні розповіді впливаються в один розгорнутий і сплетений наратив усєї спільноти [13, 4]. Читач зазнає змін ідентичності від суб'єкту до об'єкту як результат зміни точок зору. Підтвердженням цьому є слова великого австрійського психолога З. Фрейда. Він вважає, що, ідентифікуючи себе з «іншим», особистість втрачає впевненість у власному «Я» або ж заміщає його на ідентичність «іншого». Отже, може відбуватися взаємообмін власним «Я» з «іншим» [21, 142].

Інтертекстуальність прози Тоні Моррісон також є складовою психологізму її творчості. Канадська письменниця та літературний критик М. Етвуд однією з перших відзначила схожість широкого прозового полотна «Улюблена» Тоні Моррісон з романом «Хатина дядька Тома» («Uncle Tom's Cabin», 1852) американської письменниці-аболіціоністки Гаррієт Бічер-Стоу, а також книгою «Колір пурпурний» («The Color Purple», 1982) афро-американської письменниці Еліс Уокер [15, 1]. Кожна з зазначених письменниць надає своїй творчості власного психологізму. Попри те, що згадані авторки є представниками різних суспільно-історичних періодів, їх поєднують феміністські погляди та засудження інституту рабства з його непоправними наслідками. Письменниці, які особисто не були причетні до рабства, звіряються читачеві не тільки про умови перебування в ньому, а й про духовні пошуки та філософські роздуми героїв, які існували у довоєнний та післявоєнний історичні періоди в США, про злети та падіння, які випали на їхню долю.

Тоні Моррісон опирається на цілу низку архетипів, уведених у літературу Г. Б. Стоу. Їхні героїні відображають долі мільйонів чорношкірих жінок, особливо матерів, яким довелося побувати у рабстві. Прикладами слугують головні героїні Еліза з роману Г. Б. Стоу «Хатина дядька Тома» та Сета із книги Тоні Моррісон «Улюблена». Жінкам доводилося рятувати своїх дітей від жахів рабства, вдаючись до втечі та навіть убивства (у випадку Сети). Письменниці зображують рабство злом, а всіх, хто його підтримував, – демонічними особами, які відмовилися від своєї людської сутності. Раби були приречені не тільки на непосильну працю, а й піддавалися фізичним розправам за будь-яких причин (побиття батогами, повішання, розстріл, спалювання тощо). Нерідко вони обирали смерть, щоб полегшити свої страждання.

Не оминають мисткині і теми так званого «чорного расизму» («intra-racism») [17, 5]. Йдеться про зневажливе ставлення афро-американців один до одного на підставі нижчого соціального положення (за часів рабства зверхніми були чорношкірі наглядачі за рабами; після його відміни – афро-американці, які мали світліший колір шкіри або вище положення у суспільстві) [6, 4]. Тоні Моррісон вказує на те, що «чорний расизм» є більш небезпечним для руйнації особистісної свідомості афро-американців, ніж расова дискримінація білими, оскільки людина, виключена з кола сім'ї чи общини, приречена на самотність та беззахисність [16, 5].

Маргінальне становище афро-американців, особливо жінок, властиве і письму Е. Уокер. Як і Тоні Моррісон, вона є феміністкою за своїми переконаннями, що відобразилося в їхній творчості. Особлива увага відводиться новому образу чорношкірої жінки, яка в змозі самостійно приймати рішення та розпоряджатись власним життям [7, 6]. Їхня творчість внесла до американської літератури принципово новий образ афро-американки, яка прагне знайти своє місце у житті. Письменниці роблять акцент на її внутрішньому світі та переживаннях на фоні трагічного життєвого досвіду. На долю жіночих персонажів Тоні Моррісон та Е. Уокер випадає максимум труднощів, які лише може пережити людина. Зокрема, трагізмом наповнені долі протагоністів Пеколи з твору Тоні Моррісон «Найблакитніші очі» та Селі з роману Е. Уокер «Колір пурпурний». Обидві героїні з дитинства страждають від насилля у сім'ї, внаслідок чого зневажають себе. Виходом для них слугує втеча: для Пеколи – це втеча з реальності у світ власних фантазій, де вона почувається красивою, захищеною і її всі люблять; Селі завдяки сестрі та подрузі покидає чоловіка, який бив та принижував її протягом життя. Таке висвітлення злободеленого існування афро-американок допомагає привернути увагу та викликати інтерес до їхньої маргінальної соціальної позиції. Разом з тим, твори чорношкірих письменниць порушують етнічні питання афро-американської общини [9, 5].

Особливої уваги заслуговують багатозначні образи романів Тоні Моррісон, інтерпретація яких викликає складнощі для реципієнта. Найбільш яскравими з них постають метафоричні образи предка, дерева, міста, а також найбільш загадкового образу – Улюбленої – однієї з протагоністів однойменного роману. Система образів, створена художницею слова, відображає її суб'єктивне ставлення до висвітлюваних подій та включає реципієнта в процес розвитку сюжетної лінії. Тоні Моррісон звертається до прихованих сторін людських характерів, які раніше не зображувалися, зокрема, до особливостей людської поведінки в умовах

замкнутого простору чи кризової ситуації, що надає ознак психологізму її творчості.

Образ предка, хранителя історії та культурних надбань афро-американців, письменниця представляє як такий, що властивий афро-американській літературі загалом. Раби постійно зазнавали розлуки з рідними, тому вони дорожили пам'яттю про історії своїх сімей, в тому числі і африканських предків [12, 125]. Запозичення письменницею цього образу з африканської міфології дозволяє їй створити стрижневий персонаж, від якого залежить розвиток лінії як протагоніста, так і роману загалом. В переважній більшості роль предка мисткиня відводить літній чорношкірій жінці, підкреслюючи матріархальний устав афро-американської общини та надаючи своїм романам фемінного дискурсу. Так, образу предка в романі «Рай» відповідає Консолата, у творі «Пісня Соломона» – Бебі Сагз. Предок є ланкою між теперішнім і минулим, для нього не існує ні просторових, ні часових обмежень. Зазвичай предок є членом негритянської родини чи спільноти, який містить всю світову мудрість та існує в двох світах, реальному та ірреальному [16, 4]. Даний образ включає міфологічні уявлення, фольклорну обробку та авторську інтерпретацію. Завдяки такій багатосторонності він стає універсальним засобом вираження світогляду афро-американців [11, 77].

Образ дерева найбільш яскраво проступає у прозовому полотні Тоні Моррісон «Улюблена». У цілій низці епізодів він має різне значення. Передусім – це символ пізнання гіркого досвіду багатьма поколіннями афро-американців. Його стовбур уособлює попередні генерації чорношкірих поневолених африканців, гілки – народжених у неволі нащадків, а цвіт – прийдешні покоління [30, 5]. Таке дерево висікли батогами на спині головної героїні Сети. Дерева ставали свідками різноманітних подій з життя рабів. Іноді вони набували різних форм та складали часопис історичних та життєвих реалій. Так, зображені авторкою дерева у лісі під метафоричною назвою Очищення – самобутнє втілення історіографії афро-американців. Вони стали свідками рабовласницького гніту, власне, як і севекруха Сети Бебі Сагз, яка там проповідує. Різноманітні види дерев супроводжують героя роману Пола Ді після втечі з плантації. Вони символізують його успіхи, труднощі, та внутрішній стан на шляху до свободи. Особлива увага у романі відводиться зрізаному дереву біля будинку Сети, яке символізує життя і смерть одночасно [30, 8]. Поряд з ним жінка знайшла свою дочку, яка повернулася до неї з потойбіччя. Пень характеризує безповоротний стан дівчини: як дерево не в змозі вирости на місці зрізу, так і вона ніколи не пізнає повноцінного життя,

хоч і дала певну надію, як зрізане дерево, яке інколи пускає паростки [32, 210]. Письменниця проводить паралель між певними видами дерев та відповідними героями. Стани та якісні характеристики перших символізують фізіологічний і психологічний стани протагоністів. Аналіз роману «Улюблена» дає підстави дійти висновку: образ дерева у прозі Тоні Моррісон нерідко виступає неоднозначним символом різноманітних явищ та героїв, вказуючи на їхні специфічні характеристики. Використання пейзажів в системі психологічного письма відповідає настроям тих чи інших персонажів.

Образ Улюбленої, власне, є найбільш загадковим і непередбачуваним у своїй інтерпретації. З-під пера Тоні Моррісон Улюблена постає не просто втіленням рабства як абстрактного зла, а й його негативного впливу на прийдешні покоління [28, 305]. Вона є репрезентацією цілої афро-американської общини, представляючи колективні страждання рабів [23, 4]. Американська літературознавиця М. Каттер слушно зазначила: якщо вважати Улюблену виключно привидом, то сюжет роману є вичерпним, що суперечить манері письма Тоні Моррісон. Науковиця вважає, що даний образ потрібно розглядати з двох позицій – реалістичної та ірреалістичної [19, 62]. Такої ж думки й І. Осейджи, яка стверджує: у будь-якому випадку, обидва види прочитання являють собою «інтрапсихічний досвід, який чітко розшифрує психосоматичні травми історичного періоду часів рабства» [27, 435].

Отже, художня творчість Тоні Моррісон займає особливе місце у світовому літературному просторі. В основі її романів лежить зображення особистого життя людини в нерозривному зв'язку з суспільним розвитком. Глибокий психологічний аналіз її прозових полотен є вивченням вчинків чорношкірих героїв з огляду на душевні переживання. Творчість письменниці позначена суспільно-значущими тематиками, особливо актуальними для афро-американських письменників. Авторка вдало поєднує мистецтво нарації з расовими питаннями у політичних й етичних взаємозв'язках з ідеями свободи й рівності. Прочитання її творів – це набуття досвіду. Проза Тоні Моррісон постає історіографією афро-американської спільноти.

1. Ващенко А.В. Новые литературные континенты // История зарубежной литературы XX века [Под ред. Л. Г. Михайловой и Я. Н. Засурского] / А. В. Ващенко. – М.: ТК Велби, 2003. – 544 с.
2. Галич О. Теорія літератури: Підручник [За наук. ред. О. Галича] / О. Галич, В. Назарець, С. Васильєв. – Київ : Либідь, 2001. – 488 с.
3. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы / Андрей Борисович Есин. – Москва : Флинта, 2011. – 175 с.

4. Золотухина О. Б. Психологизм в литературе : Пособие по спецкурсу для студентов специальности 1-210502 Русская филология / О. Б. Золотухина. – Беларусь, Гродно : Учреждение образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы», 2009. – 181 с.
5. Каркавина О. В. Языковая реализация интермедиаальных отношений в творчестве Тони Моррисон [Автореферат на соискание уч. степени к. филол. н.] // О. В. Каркавина. – Барнаул, 2011. – 19 с.
6. Кузьмич Т. В. Творчество Тони Моррисон в контексте литературы США второй половины XX века [Автореферат на соискание уч. степени к. филол. н. Белорусского государственного университета] / Т. В. Кузьмич. – Минск : Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины, 2009. – 27 с.
7. Насон Н. В. Национальные и социальные аспекты творчества Елис Уокер [Автореферат дисс. на соискание уч. степени к. филол. н.] / Н. В. Насон. – Минск : Белорусский государственный университет, 2011. – 23 с.
8. Сушко С. Еволюція форм психологізму в новітній англоамериканській літературі: від Джеймса Джойса до постмодерністського неовікторіанського роману / Сергій Сушко // Іноземна філологія : Український науковий збірник. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – Вип. 126. – Ч. 2. – С. 145-153.
9. Ткаченко І. В. Проблематика і художня специфіка романної прози Еліс Уокер [Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н.] / І. В. Ткаченко. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет, 2001. – 18 с.
10. Чугунова С. И. Фольклорные мотивы в художественной прозе Тони Моррисон [Дис. на соискание уч. степени к. филол. н.] / С. И. Чугунова. – Чита : ГОУ ВПО «Забайкальский государственный гуманитарно-педагогический университет им. Н. Г. Чернышевского», 2008. – 152 с.
11. Штохман Л. М. Феміністична наратологія: оповідний текст як об'єкт контекстуального аналізу / Л. М. Штохман // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острогор : Видавництво національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 27. – С. 325-327.
12. Юликова М. А. Рецепция творчества Тони Моррисон в периодической печати США и России [Дис. на соискание уч. степени к. филол. н.] / М. А. Юликова. – Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2006. – 197 с.
13. Akoma C. The “Trick” of Narratives: History, Memory and Performance in Toni Morrison’s “Paradise” / Chiji Akoma // Oral Tradition Journal [Ed. J. M. Foley]. – Columbia : University of Missouri, 2000. – V. 15. – N. 1. – P. 3-25.
14. Andrews W. Toni Morrison’s Beloved: A Casebook / William L. Andrews, Nellie Y. McKay. – New York : Oxford University Press, 1999. – 223 p.
15. Atwood M. Jaunted by Their Nightmares / Margaret Atwood // The New York Times Book Review. – New York : Late City Final Edition, 1987 (September 13). – Section 7. – Col. 3. – P. 1. – <http://www.nytimes.com/books/98/01/11/home/8212.html>.
16. Beaulieu E. A. The Toni Morrison Encyclopedia / Elizabeth A. Beaulieu. – London : Greenwood Press, 2003. – 429 p.
17. Bring M. Racism within African American Communities in Toni Morrison’s The Bluest Eye and Paradise / Maria Bring // Extended Essey. – Sweden, Lulea : Lulea University of Technology, 2005. – 34 p.
18. Butler-Evans E. Race, Gender, and Desire: Narrative Strategies in the Fiction of Toni Cade Bambara, Toni Morrison, and Alice Walker / Elliott Butler Evans. – Philadelphia : Temple University Press, 1989. – 232 p.
19. Cutter M. J. The Story Must Go On and On: The Fantastic, Narration and Intertextuality in Toni Morrison’s ‘Beloved’ and ‘Jazz’ / Martha J. Cutter // African American Review. – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2000. – V. 34. – N. 1. – P. 61-75.
20. Felman S. Jacques Lacan and the Adventure of Insight: Psychoanalysis in Contemporary Culture / Shoshana Felman. – Cambridge : Harvard UP, 1987. – 169 p.
21. Freud S. The Uncanny [Translated by David McLintock with an Introduction by Hugh Haughton] / Sigmund Freud. – London : Penguin Books, 2003. – 162 p.
22. Greer C. Extremes of Otherness: Media Images of Social Exclusion / Chris Greer, Yvonne Jewkes // Social Justice. – V. 32. – N. 1. – San Francisco : Social Justice, P. O., 2005. – P. 20-31.
23. Larrick S. Psychological Criticism of Toni Morrison’s Beloved / Shelby Larrick // A Web Case Book on BELOVED by Toni Morrison. – Decatur, IL : Millikin University, 2007. – <http://www.millikin.edu/english/beloved/Larrick-Psychological-essay2.html>.
24. McCarthy C. Art and the Postcolonial Imagination: Rethinking the Institutionalization of Third World Aesthetics and Theory / Cameron McCarthy, Greg Dimitriadis // Ariel : A Review of International English Literature [Ed. A. N. Jeffares]. – Canada, Calgary : The University of Calgary, 2000 (April). – V. 31. – N. 1 & 2. – P. 231-253.
25. Morrison T. Jazz / Toni Morrison. – London : Vintage Books, 2001. – 229 p.
26. Morrison T. Unspeakable Things Unspoken: The Afro-American Presence in American Literature // The Tanner Lectures on Human Values / Toni Morrison. – Michigan : The University of Michigan, 1988. – P. 124-163.
27. Osagie I. Is Morrison Also among the Prophets?: “Psychoanalytic” Strategies in ‘Beloved’ / Iyunolu Osagie // African American Review. – 1994 (Fall). – V. 28. – N. 3. – P. 423-440.
28. Phelan J. Sethe’s Choice: Beloved and the Ethics of Reading / James Phelan // Ethics, Literature and Theory: An Introductory Reader [ed. by S. K. George]. – Maryland : Roman & Littlefield Publishers, Inc., 2005. – P. 299-313.
29. Scott A. O. In Search of the Best / A. O. Scott // The New York Times. – 2006. – May 21. – <http://www.nytimes.com/2006/05/21/books/review/scott-essay.html>.
30. Tjerngren M. Trunk and Branches: Aspects of Tree Imagery in Toni Morrison’s Beloved : [University Essay from Högskolan i Gävle] / M. Tjerngren. – Gävle : Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap, 2009. – 26 p.
31. Uhlyay L. V. Religious Elements in the Novels of Emma Andiyevska and Toni Morrison / Lyudmyla Uhlyay, Zymomrya Ivan. – Religious and Sacred Poetry : An International Quarterly of Religion, Culture and Education [Ed. by M. M. Tytko]. – 2013 (October – November – December). – V. 4(4). – P. 139-154.
32. Weathers G. B. Biblical Trees, Biblical Deliverance: Literary Landscapes of Zora Neale Hurston and Toni Morrison / Glenda B. Weathers // African American Review. – Saint Louis : St. Louis University, 2005. – V. 39. – N. 1-2. – P. 201-212.